

İskenderiye Kütüphanesinin Tarihi Serüveni ve Akıbeti

Özkan GÜNGÖR^{*,1}, Dursun Ali GÜNAY², Ekrem Savcı TURAN³, Ömer ALP⁴



TELHİS (ÖZ)

Araştırma Makalesi

Takvim-i Vekayi
ISSN: 2148-0087

Basım (Published): 30.06.2022
Kabul (Acceptance): 17.06.2022
Gönderi (Submitting): 10.06.2022

Cilt (Vol): 10
No (Issue): 1
Sayfa (Pages): 103-124

Adres:

1,2,3,4 Recep Tayyip Erdoğan
Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü, Rize,
53100, Türkiye

*Sorumlu Yazar (Corresponding);

E-mail: ozkan_gungor21@erdogan.edu.tr

Anahtar Kelimeler: İskenderiye,
Kütüphane, Mısır, Kitap, Bilim.



Büyük bir kültür birikimine sahip olan Mısır, Hz. Ömer döneminde Amr b. el-As tarafından M.S. 642 yılında fethedilmiştir. Mısır'ın tarihi birikiminin en önemli göstergelerinden olan ve Ptolemaioslar tarafından yaptırılan İskenderiye Kütüphanesi, akıbeti ve günümüze ulaşan bilgileri ile önemli şüphelere haiz olmuştur. Zira söz konusu kütüphane içerisinde barındırılan kitapların İslam dinine zarar verebileceği düşünülerek Halife Ömer döneminde Amr b. El-As tarafından yakıtıldığı rivayet edilmektedir. Bu bilgi, umumiyetle Müslümanların ilme ve fenne karşı olduğu tezi üzerine, yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından dile getirilmeye çalışılmıştır. Ancak bu durumun, Batılı araştırmacılar tarafından tarihsel bir bilgiden çok ideolojik bir yaklaşım olarak değerlendirildiği birçok platformda gün yüzüne çıkmıştır. Bununla birlikte İskenderiye Kütüphanesinin tahrip edilme hadisesinin, Müslümanlar tarafından gerçekleştirilmediği ve hatta daha önce defalarca yağmalanma süreçlerine maruz kaldığı, günümüzde kaynaklarda geçen tartışmalar neticesinde bilim dünyası tarafından kabul edilmektedir. En nihayetinde İskenderiye Kütüphanesinin Müslümanlar tarafından yakıldığı hadisesinin tarihî bir karşılığının olmadığı gibi buna karşılık, Müslüman dünyasının ilme ve fenne yaptığı katkı, yetiştirdiği bilim insanlarının değeri, bugün tüm ilgili çevreler tarafından kabul edilip takdir edilmektedir.

The Historical Adventure And Fate Of The Library Of Alexandria

Research Article

ABSTRACT

Egypt, which has a great cultural accumulation, Hz. Omar the reign of Amr b. by al-As M.S. It was conquered in 642. The Library of Alexandria, which is one of the most important indicators of Egypt's historical accumulation and was built by the Ptolemies, has had important doubts with its fate and information that has survived to the present day. Because, considering that the books it contains could harm the religion of Islam, the library in question was built by Amr b. It is rumored that he was burned by al-As. This information has been tried to be expressed by local and foreign researchers on the thesis that Muslims are against science and science in general. However, it has emerged in many platforms that this situation is considered as an ideological approach rather than a historical knowledge by Western researchers. As a matter of fact, the destruction of the Library of Alexandria is accepted by the scientific world as a result of the extensive discussions in the sources today, where it was not carried out by the Muslims and even exposed to plundering processes many times before. In the end, the event that the Library of Alexandria was burned by Muslims does not have a historical counterpart, but on the other hand, the contribution of the Muslim world to science and science and the value of the scientists it has trained are now accepted and appreciated by all relevant circles.

KEYWORDS

Alexandria, Library, Egypt, Book, Science.

GİRİŞ

İslam Devleti'nin ikinci halifesi olan Hz. Ömer döneminde, İskenderiye Kütüphanesinin büyük bir tahribata uğradığı ve bu tahrip ve yağmanın Müslümanlar tarafından gerçekleştirildiği savunulan tezler arasındadır. Söz konusu tahribat ile ilgili pek çok araştırma yapılmış ve meseleyi tartışan eserler kaleme alınmıştır. Bu çalışmalar günümüzde de devam etmekte olup mesele hakkında muhtelif dergi ve gazetelerde çalışmalar yayınlanmaktadır.¹

Müslümanların M.S. 642 yılında İskenderiye'yi fethettiklerinde, burada bulunan söz konusu kütüphanenin Hz. Ömer'in emri ile Amr b. el-As tarafından yakıtıldığı haberi, Abdüllatif el-Bağdâdi,² İbnü'l-Kıfti,³ al Makrizi⁴ tarafından aktarılmıştır. Batılı bilim dünyasında eserleri ehemmiyet taşıyan XVII. yüzyıl Türk müelliflerinden Kâtip Çelebi de⁵ 1957 yılında İngilizceye çevrilerek bastırılan eseri Mizan-ül Hak'ta, bu rivayeti hiçbir kaynak göstermeksizin aktarmıştır. Bu rivayetlerin, adı geçen tanınmış İslam müelliflerinin eserlerinde yer alması ilk bakışta haberi doğrulayacak bir nitelik arz edebilmektedir. Bu bağlamda bazı batılı düşünürler tarafından da İslam fetihlerinin bilime verdiği zararı gösterme amacıyla Hz. Ömer'in Mısır fethi sırasında kütüphaneyi tahrip ettirip yakıtması rivayetleri, Müslümanların değersizleştirilmesi sonucunu doğurmuştur.⁶

Yapılan bu çalışmada İskenderiye Kütüphanesinin tarihsel süreci ele alınarak tahribatı ile ilgili iddialar incelenerek bu iddialara yapılan itirazlar hakkında bilgi verilecek ve Müslümanların bilime verdiği önem değerlendirilecektir.

¹ Adem Apak, "İskenderiye Kütüphanesi'nin Akıbeti Üzerine Değerlendirmeler", *İslami Araştırmalar Dergisi*, c. 16, S. 1, Ankara, 2003, s. 176.

² Abdüllatif el-Bağdâdi, Muvaffakuddin olarak da anılan hekim ve filozoftur. Kaynaklar da felsefe, tıp, coğrafya, kelam, hadis ve fıkıh gibi çeşitli disiplinlerde eserler kaleme aldığı ifade edilmektedir. M.S. 1162-1231 yaşadığı tahmin edilmektedir.

³ İbnü'l-Kıfti, Mısır'ın Kıft şehrinde doğmuş, kültürlü bir ailede yetişmişti. Kültür tarihçisi ve biyografi yazarlığıyla ün kazanmıştır. Aynı zamanda uzun süre devlet adamlığı yapmıştır. M.S. 1173-1248 arasında yaşadığı düşünülmektedir.

⁴ Muhammed el-Makrizi, Memlük Sultanlığı'nda yaşamış Mısırlı tarihçi ve hadis âlimidir. M.S. 1364-1442 yaşadığı ifade edilmektedir.

⁵ Kâtip Çelebi veya Mustafa bin-Abdullah; tarih, coğrafya ve bibliyografya ile ilgili çalışmalar yapmış Türk bilim insanı ve aydındır. M.S. 1609 – 1657 tarihleri arasında yaşadığı kaynaklarda geçmektedir.

⁶ Aslan Terzioğlu, "İskenderiye Kütüphanesi Müslümanlar Tarafından Yakılmamıştır", *Vakıflar Dergisi*, S. 9, Ankara, 1971, s. 421.

1. İSKENDERİYE KÜTÜPHANESİNİN TARİHİ SÜRECİ

İskenderiye Kütüphanesi, Ptolamaïos Soter I⁷ ve Ptolamaïos Philadelphos⁸ tarafından kurulmuştur.⁹ Mısır ve etrafı, İskenderiye'nin kurucusu Büyük İskender'in¹⁰ ölümünden itibaren başlayıp yaklaşık yirmi yıl süren iç kargaşalar sonucunda, ismi verilen güçlü komutanlar arasında paylaşılmıştır. Mısır toprakları Ptolemaïos Soter I'nin yönetiminde kalmıştır. Mısır'da Ptolemaïoslar ailesi ve idaresini başlatan Soter ve Philadelphos'un, ilime merakları ve önem vermeleri sebebiyle İskenderiye'yi kendi dönemlerinde en ileri kültür merkezi haline getirmekle meşgul olmak istedikleri bilinmektedir.¹¹ Dolayısıyla kurulan yeni devlet yapılanmasının başkenti olan İskenderiye'yi her yönüyle geliştirip dönüştürerek devrin en meşhur merkezi haline getirmişlerdir. Soter, İskenderiye Kütüphanesini yenilemeye ve çağdaş bir yapı haline getirmeye çalışırken, bu sürece katkıda bulunabilecek olan yetenekli mimar, eğitimci ve düşünürleri de Mısır'a getirmek için çaba sergilemiştir.¹² Bu çalışmalar neticesinde kütüphanede başlayan eğitim çalışmaları ile kıymetli ilim insanları yetişerek bölgenin eğitim arzı sağlanmaya çalışılmıştır.¹³

İskenderiye Kütüphanesinin kurulması için saray civarında güzel bir yer seçilmiştir. Bir üniversite kampüsü şeklinde tasarlanan müze ve buna bağlı olan araştırma salonları ile birlikte kütüphaneler eklenmişti. Müzede o devrin bilinen bütün ülkelerdeki hayvan ve bitkilerinin bir örneği olmakla beraber¹⁴ botanik bahçesi ve bir rasathane olduğu bilinmektedir. Ayrıca otopsi yoluyla insan vücudunun incelenmesi için bir anatomi salonu da açılmıştır. Bu bilim merkezinde fizik, kimya, tıp, astronomi, matematik, felsefe bilimleri için evler yapılmıştı.¹⁵ İskenderiye Kütüphanesi yetiştirdiği hocalarıyla birlikte Helenistik dünyanın en büyük üniversitesi olarak kabul edilmektedir.

⁷ Ptolemaïos Krallığı ve Ptolemaïos hanedanlığı kurucusudur. I. Ptolemaïos Soter, Büyük İskender'in bir generali olup, Antik Mısır'da firavun ünvanı almış ve krallığını yönetmiştir. M.Ö. 367-283 tarihleri arasında yaşadığı düşünülmektedir.

⁸ II. Ptolemaïos Philadelphos; I. Ptolemaïos'un oğludur, babası kadar bilime ve edebiyata düşkün olduğu ifade edilmiştir. M.Ö. 309-246 arasında yaşadığı kaynaklarda geçmektedir.

⁹ Mehmed Mansur, *İskenderiye Kütüphanesini Müslümanlar Mı Yaktı?*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s. 5.

¹⁰ Büyük İskender, asıl adıyla III. Aleksandros; Makedonya kralı ve tarihteki en büyük komutanlardan biri olarak kabul edilmektedir. M.Ö. 336-323 yılları arasında yaşadığı ifade edilmektedir.

¹¹ Apak, a.g.e., s. 176.

¹² Hasan Sacit Keseroğlu, Güler Demir, "Antikçağda Bilim ve Kütüphane", *Türk Kütüphaneciliği*, c. 30, S. 3, 2016, s. 387.

¹³ Apak, a.g.e., s. 176-177.

¹⁴ Nuray Yıldız, *Kalıntılar ve Edebi Kaynaklar Işığında Antik Çağ Kütüphaneleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003, s. 81.

¹⁵ Peter Watson, *Fikirler Tarihi Ateşten Freud'a*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020, s. 258.

İskenderiye Kütüphanesi bünyesinde barındırdığı milyonlarca el yazmasıyla birlikte Antikçağın en büyük dermesine sahipti. Kütüphanede büyük bir çalışan grubu da görev yapıyordu. Kral tarafından desteklenen bu kütüphane, yayınevi işlevi de görüyordu. Eserlerin papirüslere yazılarak rulo şeklinde saklandığı düşünülmektedir. Bu kütüphane büyük bilim insanlarına da ev sahipliği yapmıştır. Matematik bilgini Öklid,¹⁶ mekanik bilimci Arşimet,¹⁷ gök bilimci Batlamyus¹⁸ ve Eratosthenes¹⁹ gibi isimlerin bu kütüphanede çalıştıkları tahmin edilmektedir.²⁰

İskenderiye Kütüphanesi bugünkü manada hem kütüphane hem tapınak hem akademi ve hem de yüksek tahsil veren bir müesseseydi. Kütüphanede yapılan bilimsel araştırmalarından biri de tercüme faaliyetleriydi. Birçok ülkeden ve pek çok dilde alınan ve toplanan eserler tercüme edilerek Yunanca'ya çevrilip kütüphaneye kazandırılırdı. İskenderiye Kütüphanesi'nin devletin tekelinde olması hasebiyle kütüphane için çok sayıda görevli Akdeniz sahillerine gönderilerek kitaplar satın alınmış veya müsadere yoluyla toplatılmıştır. Limanlara gelen gemiler devlet tarafından durdurularak aranır, eğer el yazması kitap var ise kitapların orijinallerine el konarak çoğaltılır ve kopyası daha sonra sahibine gönderilirdi. Mısır'a gelen seyyahların yanında getirdikleri kitaplara da el koyularak kütüphaneye kazandırılırdı. Bu bilgilerle beraber kütüphanedeki mevcut kitapların sayısı hakkında antik kaynaklarda farklı rakamlar verildiği bilinmektedir.²¹

İskenderiye Kütüphanesindeki kitaplar hakkında James Hannam'ın "İskenderiye Kraliyet ve Serapeum Kütüphanesinin Kuruluşu ve Yok Oluşu ya da Kaybı"²² adlı makalesi, kütüphanedeki kitaplar hakkında Tablo 1'de gösterildiği üzere oldukça tatmin edici bilgiler sunmaktadır.²³ Verilecek olan tabloya göre, varlığı sona erdikten sonra da büyümeye devam edecek seçkin

¹⁶ Eukleides, M.Ö. 330-275.

¹⁷ Arkhimedes, M.Ö. 287-212.

¹⁸ Klaudyos Batlamyus, M.Ö. 170-100.

¹⁹ Eratosthenes, M.Ö. 276-194.

²⁰ Cemal Yıldırım, *Bilimin Öncüleri*, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, İstanbul, 2010, s. 52-58.

²¹ Sezgin Güçlüay, Mehmet Ertan Bamyacı, "Hz. Ömer Ve İskenderiye Kütüphanesinin Yakılması İddiası", *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, c. 2., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Sivas, 2018, s. 343.

²² Makalenin orijinal adı, "The Foundation and Loss of the Royal and Serapeum Libraries of Alexandria."

²³ <http://bede.org.uk/Library2.htm> (25.05.2022)

kurumlar grubundan biri olan söz konusu kütüphanede parşömen sayısı büyük ölçüde değişmektedir.²⁴

Tablo 1. Kütüphanedeki kitaplar hakkında

Yazar	Tomar Sayısı	Aktarım Tarihi	Kaynağa Atıf
Aristeas	200.000 - 500.000	M.Ö. 100	Aristeas'ın Mektubu
Genç Seneca	40.000	M.S. 50	Zihin Huzuru 5
Orosius	400.000	M.S. 400	Paganlık Karşısı Tarih 6
Aulus Gellius	700.000	M.S. 150	Attika Geceleri 7:17
Ammianus Marcellinus	700.000	M.S. 390	Roma Tarihi 22:16:15
Epifanios	54.800	M.S. 380	Ağırlıklar ve Ölçüler 9
Sevillalı İsidor	70.000	M.S. 600	Etimolojiler 6:3:3
John Tzetezes	490.000	M.S. 1100	Aristofanes Ön sözleri

2. KÜTÜPHANENİN TAHRİBİ İLE İLGİLİ İDDİALAR

Tarihsel süreç içerisinde bilim çalışmaları ile anılan İskenderiye Kütüphanesinin tahrip edilmesi ile ilgili birçok kaynakta çeşitli bilgilere rastlamak mümkündür. Kütüphanenin M.S 642'de Mısır'ın fethi akabinde kundaklandığı bilgisi ilk olarak Abdüllatif el-Bağdâdî, İbnü'l-Kıftî ve Ebu'l-Ferec Malatî²⁵ gibi önemli düşünürler tarafından rivayet edilmiştir.²⁶

Bağdâdî'nin bu husustaki yazısı şöyledir: “Ana sütunun etrafında bu direklerden işe yarar bir takım kalıntı dahi gördüm ki, bunların bazıları sağlam, bazıları kırık idi. Bu direkler tavanı taşırdı. Ana sütun üzerinde bir kubbe vardı ve bu sütuna dayanıp ayakta durur idi. Bu mahallin Aristoteles'in ve

²⁴ Yukarıda verilen tablonun açıklaması ile ilgili yazının orijinali şöyledir: “The Royal Library of Alexandria is one of the select group of institutions that continued to grow larger after it had ceased to exist. The number of scrolls it was thought to contain varies widely as the incomplete survey of the sources given in Table Two demonstrates.”

²⁵ İbnü'l-İbrî; Süryani tarihçisi, Filozof ve İlahiyatçı. M.S. 1225-1286 arasında yaşadığı tahmin edilmektedir.

²⁶ Apak, a.g.e., s. 177.

kendisinden sonra fırkasının ilim ve fen heyeti tarafından İskenderiye tesis olunduğu zaman inşa edilen Dâru'l-Ulum²⁷ olduğunu zannediyorum. Hz. Ömer'in izni ile Amr b. el-Âs'ın yaktığı kütüphane bunun içindeydi".²⁸

Yahudi olduğu halde sonrasında Hristiyanlığı kabul ettiği bilinen ayrıca Araplar tarafından da Ebu'l-Ferec olarak bilinen Suriyeli düşünür, Süryani dilinde kayda geçtiği önceki eserinde, arz edilen konu ile ilgili herhangi bir bilgi vermediği gibi, daha sonra yazdığı Muhtasaru'd-Düvel adını verdiği çalışmasında İbnü'l-Kıftî'nin verdiği bilgileri tekrarlayarak bir izahat dile getirmiştir. Ebu'l-Ferec'in söz konusu eseri ilk olarak Latince'ye çevrilmiş ve sonrasında Avrupa'da ciddi oranda yayılmıştır. Eserin yaygın hale gelmesi vesilesiyle, Müslümanların İskenderiye Kütüphanesi'ni yaktıkları şeklindeki iddialı haberler Batılı düşünürlere malzeme olmuştur.

Yukarıda belirtilen İbnü'l-Kıftî ve Ebu'l-Ferec'in iddiası, ayrıca müellif Makrîzî ve Bağdadî, tarafından da konu edilmiştir.²⁹ Esasında İbnü'l-Kıftî'nin bu konudaki rivayeti daha ayrıntılı aktarılmıştır: Zira Ebû'l-Ferec'in "Târihu Muhtasari'd-Düvel" adındaki kitabında Amr b. el-As tarafından Mısır'ın fethi anlatılırken verilen şu bilgiler büyük önem taşımaktadır: "İskenderiye'nin ünlü âlimlerinden olup mezhep farklılıklarından dolayı Rumlar tarafından baskı ve sıkıntıya uğratılmış olan Yuvannis, İskenderiye'nin Amr b. el-As tarafından feth olunduğu zamana kadar yaşamıştır. Bir gün Amr'ın huzuruna çıkmak ister. Amr, Yahya'nın ilim ve irfanını iyi bildiğinden onu çok iyi karşılayarak huzuruna alır. Amr akıllı, anlayışlı ve ileri görüşlü bir valiydi. Yahya'nın, Araplarca bilinmeyen felsefî düşüncelerini beğenerek kendisini yanından ayırmamaya çalıştı. Bir gün Yahya, Amr'a "İskenderiye'deki geliri vs. ele geçirdiniz. Size yararı olan şeylere karışmayız. Ancak size yararı olmayan şeyleri bize veremez misiniz?" der. Amr ne istediğini sorar. Yahya, kral kütüphanesinde bulunan bilimsel kitapların kendisine verilmesini ister. Amr "Müminlerin Emîri Hz. Ömer'den izin almadan bunları veremem" cevabını verir. Amr, Yahya'nın sözlerini ve isteğini belirten bir mektubu Hz. Ömer'e gönderir. Bunun üzerine Hz. Ömer'den gelen mektupta şu cümleler yer almıştır: "Belirttiğin kitaplara gelince; bunlar Allah'ın kitabına uygun şeylerden ise

²⁷ İslam dünyasında özellikle dini ilimlerin tahsil edildiği bazı eğitim ve öğretim kurumlarının ortak adı.

²⁸ Apak, a.g.e., s. 177.

²⁹ Apak, a.g.e., s. 178.

Allah'ın kitabı bizi, onlara muhtaç olmaktan korumuştur. Allah'ın kitabına aykırı şeylerse onlara zaten ihtiyaç yoktur. Bunları yak." Amr b. el-As, bu kitapları İskenderiye hamamlarına dağıtarak yaktırmaya başlamış ve altı ay içinde kitaplar tüketilmişti".³⁰

İskenderiye Kütüphanesinin yakılması meselesi, yakın dönem yazarları arasında da oldukça ilgi gören bir konu olmuştur. Bu konuda farklı görüşler ortaya çıkmaktadır. Kütüphanenin Hz. Ömer döneminde yakıldığını iddia edenlerden bir diğeri isim, 1861-1914 yılları arasında yaşamış olan Corci Zeydan'dır.³¹ Tarihi Mısır el-Hadis adlı eserinde, İskenderiye Kütüphanesinin Müslümanlar tarafından yakılmadığı fikrini savunurken, daha sonra yazmış olduğu İslam Medeniyeti Tarihi adlı eserinde bu görüşünü değiştirerek, Müslümanlar tarafından yakıldığını ifade etmiştir.³² Corci Zeydan: "Araplar İslamiyet'in ilk yıllarında söylenen Hadis-i Şerifler ve sahabenin önde gelenlerinin açık sözlerine dayanarak, İslam dinini desteklemek ve güçlendirmek amacıyla Kur'an-ı Kerim'den başka tüm kitapların imhasına çalışmışlardır" diyerek açıklamaya çalışmıştır.

Osmanlı müelliflerinden Kâtip Çelebi ise kütüphanenin Müslümanlar tarafından yakıldığını şu ifadeleriyle dile getirmektedir: "Hz. Ömer, Mısır ve İskenderiye'yi aldığı zaman burada bulunan binlerce kitabın hepsini yaktırdı. Zira öyle olmasa halk, Allah'ın kitabını ve elçisinin sünnetini korumaktan aciz kalıp, bu yakılan kitaplarla uğraşacağından İslamiyet'in temelleri bu derece yerleşip pekişmezdi". Kâtip Çelebi, Müslümanların İslâm'ı teyit maksadıyla Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerifler³³ dışındaki bütün kitapları imha etmeye çalıştıklarını iddia etmekte, İran'ın fethi esnasında orada bulunan kitapların yakıldığını da buna örnek vermektedir.³⁴

Mısır'ın fethedildiği dönemde, galip olan kavmin, düşmandan intikam almak için mağlup olanların kitaplarını yakmaları yaygın bir adetti. Nitekim Abdullah b. Tâhir Mecûsilerin kitaplarını yaktı. Tatar Hülâgü³⁵ de Bağdat'ı

³⁰ Corci Zeydan, *İslam Tarihi Uygurlukları*, c. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 614.

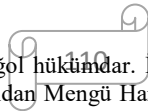
³¹ Corci Zeydan veya Girgi Zaidan; Lübnanlı roman yazarı ve tarihçi, Tarihi konularda yaklaşık otuz roman kaleme almıştır. Gazetecilik de yapan Zeydan, el-Hilâl gazetesinin kurucusudur, 1861-1914 tarihleri arasında yaşamıştır.

³² Apak, a.g.e., s. 178.

³³ Zeydan, a.g.e., s. 615.

³⁴ Apak, a.g.e., s. 178.

³⁵ Hülâgü Han, Batı Asya'nın çoğunu ele geçiren Moğol hükümdarı. İlhanlıların kurucusudur. Cengiz Han'ın torunu olmakla birlikte diğer Moğol İmparatorluğu'nun büyük hanlarından Mengü Han, Arıkbuka Han ve Kubilay Han'ın da kardeşidir. M.S. 1218-1265 yaşadığı tahmin edilmektedir.



ele geçirdiği zaman burada bulduğu bütün kitapları imha etmişti. Benzer şekilde Haçlı Seferleri sırasında Kont Bertram, Trablusşam'ı işgal ettiği esnada şehirdeki kitapların tamamını ortadan kaldırmıştı. İspanyollar da M.S 15. yüzyılda Müslüman eserlerine karşı Endülüs'te aynı davranışı yapmışlardı. Yine aynı asırlarda, Müslüman ya da Hristiyan fatihler fethettikleri yerlerin mabetlerini yıkıp, orada bulunan kitapları yakmakla, getirdikleri dinin yeni mekânda daha rahat yayılacağını düşünüyorlardı.³⁶ Yine bazı müellifler, İran'ın fethinden sonra, Sâd İbn Vakkas tarafından İslam Halifesi Hz. Ömer'e; "Burada çok sayıda kitapların bulunduğunu, bu kitapların ne yapılacağını" sorulması üzerine, "kitapların suya atılmasını ya da yakılmasının" emredildiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla da Hz. Ömer'in İskenderiye Kütüphanesinin yakılmasının emrini verdiği veya vermiş olabileceğini bu rivayete delil olarak göstermişlerdir.³⁷ 14. yüzyıl tarihçilerinden İbn Haldun³⁸ da benzer bir hikâye anlatmaktadır: Hikâye, İran'da Farsça -muhtemelen Zerdüş³⁹ kitaplarının saklandığı bir kütüphanenin, Halife Ömer'in çok benzer kelimelerden müteşekkil emriyle yıkılmasını konu alır. Bu da hâdisede efsanevi veya folklorik⁴⁰ bir köken olabileceğini göstermektedir.⁴¹

3. MÜSLÜMANLARIN KÜTÜPHANEYİ TAHRİP ETTİKLERİ HUSUSUNA İLİŞKİN İTİRAZLAR

Kütüphanenin tahribatına dair yukarıda yer verilen Müslümanların yakmış olduğu iddialarının ardından, 19. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla İskenderiye Kütüphanesini Müslümanların tahrip etmediği ifadeleri de çeşitli kitap ve makalelerde yer almaya başlamıştır. Bu çalışmalara göre İskenderiye Kütüphanesi, Müslümanlar şehri fethetmeden çok önce defalarca tahrip edilmiştir.⁴² Bundan mütevellit kütüphane, ilk büyük tahribatını Julius Sezar'ın⁴³ M.Ö. 47'de İskenderiye'yi ele geçirmesi sırasında görmüştü. Birçok

³⁶ Apak, a.g.e., s. 179.

³⁷ Terzioğlu, a.g.e., s. 426.

³⁸ İbn Haldun, modern Tarih yazımının ve Sosyolojinin öncülerinden kabul edilen 14. yüzyıl düşünürü, devlet adamı ve tarihçisi. MS. 1332-1406.

³⁹ Zerdüş veya Zaratustra, M.Ö. 1000 yılında yaşadığı sanılan bir İranlıdır. Kurduğu dinin adına Mazdeizm denilmiştir.

⁴⁰ Halk bilimi veya folklor, bir ülke halkının gelenek ve göreneklerini, törelerini, inançlarını, masal, efsane, ağıt, türkü gibi sözlü yazın ürünlerini ve bunlara benzer bütün halk kültürü ürünlerini araştıran, inceleyen bilim.

⁴¹ Detaylı bilgi için bkz. Bernard Lewis, "İskenderiye Kütüphanesi'nin Araplar Tarafından Yıkımı: Bir Efsanenin Anatomisi", *Library of the Written Word*, Volume 3, Boston, 2008.

⁴² Yusuf Gül, *Antik Kentler*, Okullar Yayınevi, İzmir, 1998, s. 97.

⁴³ Julius Sezar, Romalı asker ve Roma Cumhuriyeti'nin son Kralıdır. M.Ö. 100-44.

batılı tarihçi, kütüphanenin büyük bir kısmının Julius Sezar'ın İskenderiye'yi ele geçirmesi esnasında meydana gelen karışıklıklar sırasında yandığı hususunda hemfikirdir.⁴⁴ Kargaşa sonrası oluşan ortamda iddia edilen bilgilere göre kütüphanenin tahribinden geriye kalan kitaplar da Antakya'ya taşınmıştır.⁴⁵

İskenderiye Kütüphanesi, Julius Sezar'ın şehri ele geçirmesi esnasındaki yıkımdan sonra, ikinci büyük tahribata M.S. 391 yılında İmparator Teodosius⁴⁶ zamanında uğramıştır. Bu dönemde imparator, putperest tapınaklarının kapatılması hususunda bir emir yayınlamıştır. Verilen bu emir doğrultusunda İskenderiye'de putperestlerin merkezi olan ünlü Serapis tapınağı ve burada bulunan kitaplar tahrip edilmiştir. Bu yıkımda başrolü İskenderiye Patriği Theophilos⁴⁷ oynamıştır. Vleeschauwer, kütüphanenin tahribini Hz. Ömer'e fatura eden A. Parsons'u da tenkit ederek, onun Theophilos'u suçsuz göstermek için çaba harcayan, sorumluluğu Araplara yüklemek isteyen bir fanatik olduğunu söylemektedir.⁴⁸ Ayrıca bu dönemde Hıristiyanlık, hem putperestliğe hem de ilme karşı hoşgörülü davranmamıştır.⁴⁹ İskenderiye Kütüphanesi, İslam fetihleri devrine kadar, Romalılar döneminde birçok saldırıya uğramış, yakılmış, yağmalanmış ve bu yüzden sayısız kitap kaybolmuştur.⁵⁰ Dolayısıyla İskenderiye Kütüphanesindeki kitapları yaktığına dair anlatılanlar tamamen hayali ve farazi tatlı hikâyelerden ibaret olup, tarihî gerçeklerle alakası yoktur. Ayrıca İslam fütuhâtı esnasında İskenderiye'de önem taşıyan herhangi bir kitaplığın mevcut olmadığı ifade edilmiştir.⁵¹

İskenderiye Kütüphanesi'nin Amr b. el-Âs tarafından yakıldığı iddiasını ilk kez ortaya atan Abdüllatif el-Bağdâdi'nin verdiği bilgide de gerçeğe uymayan bazı ifadeler bulunmaktadır. Rivayette geçen Büyük İskender'in hocası filozof Aristoteles, iddia edildiği gibi İskenderiye'de değil, M.Ö. 4. yüzyılda Atina ve Makedonya'da yaşamıştır. Ayrıca Kütüphaneyi İskender değil, Ptolemaios Soter I kurmuştur. İkinci kaynak İbnü'l-Kıftî'nin verdiği bilgide de hata olduğu

⁴⁴ Apak, a.g.e., s. 179.

⁴⁵ Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2 Hz. Ömer*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2018, s. 182.

⁴⁶ Büyük Theodosius olarak bilinir, Doğu ve Batı Roma'nın ikisini birden yönetmiş son imparatorudur. M.S. 347-395.

⁴⁷ Theophilos, M.S. 385-412.

⁴⁸ Apak, a.g.e., s. 180.

⁴⁹ Adnan Adıvar, *Tarihte Bilim ve Din*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1980, s. 70-71.

⁵⁰ Zeydan, a.g.e., s. 613.

⁵¹ Philip Hitti, *İslam Tarihi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1989, s. 251-252.

görülmektedir. Onun rivayetinde geçen ve Amr'la konuşup ondan kütüphanede bulunan kitapları isteyen Johannes Philoponos, İskenderiye'nin fethinden yaklaşık 100 yıl önce yaşamıştır. Bu nedenle aynı zamanda yaşamamış iki insanın görüşmesinin mümkün olmadığına göre İbnü'l-Kıftî'nin iddiasının da doğru olmadığı ortadadır.⁵²

İskenderiye Kütüphanesi'nin Müslümanlar tarafından yakıldığı haberleri ve Müslüman müelliflerin bu bilgiye eserlerinde yer vermiş olmaları, olayın doğrudan gerçek olduğu anlamına gelmemektedir. Bu bağlamda Bağdâdî ve İbnü'l-Kıftî'nin rivayetleri, her iki müellifin de nispeten yakın dönemde yaşamış kaynaklar olarak önem arz etmelerine rağmen, kendilerinden asırlar önce meydana geldiği iddia edilen bir hadiseyi rivayet senedi veya delil göstermeksizin aktarmaları sebebiyle tereddütsüz olarak kabul edilmeme ve tarihsel gerçeklik bağlamında değerlendirilmelidir.⁵³ Diğer taraftan Abdülatif el-Bağdadi, İbnü'l-Kıftî ve Ebu'l-Ferec'in rivayetleri Mısır'ın fethinden yaklaşık altı asır sonra ortaya çıkmıştır. O döneme kadar müslim ve gayrimüslim hiçbir müellif eserlerinde bu olaya yer verilmemiştir. M.S. 13. yüzyılda Mısır fethiyle ilgili en ince ayrıntıları aktaran İbn Abdil Hakem,⁵⁴ Belâzurî,⁵⁵ Yakûbî,⁵⁶ Taberî,⁵⁷ ve Kindî⁵⁸ gibi müelliflerin eserlerinde de kütüphanenin yakılma hadisesinden hiç bahsedilmemiştir.⁵⁹ Yine, Ebu'l-Ferec'in rivayetine göre kütüphanedeki kitapların altı ay boyunca hamamlarda yakıldığı bildirilmektedir ki, bu bilgi abartılı görünmektedir. Burada anlaşılmasın olan diğer bir husus ise Amr'ın kitapları hamam sahiplerine vermesi meselesidir. Amr, şayet kitapları yakmak isteseydi, işi hamam sahiplerine havale etmez bizzat kendisi yerine getirirdi.⁶⁰

Mısır fatihi Amr b. el-Âs'ın, İskenderiye'yi hâkimiyeti altına aldıktan sonra halifeye yazdığı mektup, tarihî kaynaklarda yer almaktadır. Sözü edilen mektupta İskenderiye'nin zenginliğinden, şehirde bulunan dört bin saray ve kırk bin Yahudi'den bahsedilmiş, fakat kütüphaneden hiç söz edilmemiştir. Sanıldığı gibi şehirde büyük bir kütüphane o an için mevcut olsaydı, Amr'ın

⁵² Apak, a.g.e., s. 181.

⁵³ Apak, a.g.e., s. 181.

⁵⁴ İbn Abdil Hakem, M.S. 803-870.

⁵⁵ Belâzurî, M.S. 820-892.

⁵⁶ Yakûbî, M.S. ö. 897.

⁵⁷ Taberî, M.S. 839-923.

⁵⁸ El-Kindî, M.S. 801-873.

⁵⁹ Apak, a.g.e., s. 181.

⁶⁰ Apak, a.g.e., s. 182.

birçok teferruattan bahsettiği mektupta bu bilgiye de mutlaka yer vermesi gerekirdi.⁶¹ Ayrıca bahse konu bu olay, Hz. Ömer'in bilinen karakterine uygun bir davranış gibi görünmemektedir. Hz. Ömer'i fanatik dindar bir Müslüman olarak nitelendirip, onun Kuran'dan başka kitap tanımadığı, dolayısıyla İskenderiye Kütüphanesi'ni yaktırdığı rivayeti onu değersizleştirme iddiasından başka bir şey değildir. Hâlbuki Hz. Ömer, Kudüs'ü bizzat gelip teslim almış ve Patrik Sophronius'a şehirde hiçbir şeye dokunulmayacağı garantisini vermiştir.⁶² Yine Hz. Ömer'in Kudüs halkına verdiği dokunulmama garantisi, Amr b. el-Âs tarafından da İskenderiyelilere verilmiştir. Mısır fatihi barış anlaşmasının yapıldığı sırada onlara, götürebilecekleri her şeyi taşımalarına izin vermiştir.⁶³

Hz. Ömer'in bu kitapları yaktırmasındaki amacın, Müslümanları zararlı fikirlerden korumak için olduğunu belirterek bu hurafeyi savunan müellifler de yok değildir. Ancak Müslümanların tarihinde kitap yakma hadiseleri bireysel, münferit olaylardan ibarettir yani böyle bir gelenek yoktur. Hz. Peygamber, Hayber'i fetih etmesinin ardından ele geçirilen Tevrat nüshalarını Yahudilere teslim ederek ümmetine bu konuda güzel bir örnek oluşturmuştur.⁶⁴

Günümüz tarihçilerinden, Ortadoğu uzmanı Bernard Lewis,⁶⁵ “Bir Kütüphane, Bir Efsane” isimli İskenderiye Kütüphanesi ile alakalı makalesinde “Dört bin ocağın altı ay boyunca yakılması için 14 milyon kitap yakılması gerekiyordu, kütüphanede ise o kadar çok kitap olması olanaksızdı; bu da bu söylentinin güvenilmez olduğunu ifade etmektedir.” cümlesini kullanmıştır. Bernard Lewis'in makalesinde önemli bulduğu tarihçilerin isimlerini vererek: Fr. Eusèbe Renaudot, Alfred J. Butler, Victor Chauvin, Paul Casanova, Gustave Le Bon Eugenio Griffini, gibi tarihçilerin de konu hakkındaki görüşlerinin bu yönde olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla adı geçen oryantalistler de İskenderiye Kütüphanesi'nin Müslümanlar tarafından yakılması hadisesini eleştirmiş ve doğrulunu kabul etmemişlerdir.⁶⁶ Ebu'l-Ferec'in anlattığı yakma

⁶¹ Apak, a.g.e., s. 182.

⁶² Zekiye Sönmez, “Hz. Ömer'in Arap Yarımadası ve Çevresindeki Hristiyanlarla Münasebetleri”, *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, c. 2, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Sivas, 2018, s. 271.

⁶³ Apak, a.g.e., s. 182.

⁶⁴ Muhammet Hamidullah, *Hz. Peygamberin Savaşları ve Savaş Meydanları*, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1981 s. 223.

⁶⁵ Bernard Lewis, İngiliz asıllı Amerikalı tarihçidir. Princeton Üniversitesi'nde profesörlük yapmıştır. İslam tarihi ve Ortadoğu hakkında uzmanlaşmış batılı bilim insanları arasında en çok okunan yazarlardandır. 1916-2018.

⁶⁶ Bernard Lewis, “The Arab Destruction Of The Library Of Alexandria: Anatomy Of A Myth”, *Library of the Written Word*, Volume 3, Boston, 2008, s. 214.

hadisesinin İslam fethi sırasında olduğunu reddeden Eduard Gibbon, L. Krehl ve Max Meyerhof, İskenderiye'deki kütüphanenin, İslam fütuhâtı esnasında zaten mevcut olmadığını, yani daha evvel ortadan kalktığını ileri sürmüşlerdir.⁶⁷ Ayrıca bir göz hekimi olarak senelerce Mısır'da çalışarak şark lisanını öğrenen değerli Alman bilgini Max Meyerhof, bu konu ile ilgili yayınlarında İskenderiye Kütüphanesi'nin Hz. Ömer zamanında Müslümanlar tarafından yakılmasını, İskenderiye'nin zaptından 600 sene sonra Hz. Ömer'in dindarlığını yükseltmek kastıyla uydurulmuş bir efsane olarak nitelendirmiştir.⁶⁸

Yukarıda belirtilen bilgilerden sonra izah edilmesi gereken esas hakikatte İskenderiye Kütüphanesi'ne ne olduğudur. Kütüphane aslında en büyük darbeyi M.Ö. 48'de Julius Sezar şehri fethettiği esnada almıştır. Sezar'ın askerlerinin farkında olmadan veya yanlışlıkla kütüphaneyi yaktığı düşünülmektedir. M.S. 389'da İmparator Theodosius'un emri ile putperestlik yasaklanmış ve putperest tapınaklarla birlikte çok önceden küçülmüş olan kütüphane de imha edilmiştir. Müslümanlar İskenderiye'ye girdiklerinde, orada zaten dikkate değer bir kütüphane olmadığı bugün kabul edilmektedir⁶⁹. Peki bu efsane nasıl ve nereden ortaya çıktı? Bu tür efsaneler genellikle iki şekilde ortaya çıkmakta ve yine iki amaçtan birine hizmet etmektedir. Bazıları icat edilir ve genelde sahte ve uydurma olan belgelerle desteklenmektedir. Bu tür uydurmalar bazen şaşırtıcı derecede uzun ömürlü olur. Bu uydurmaların bir kısmı bir kişiyi, meseleyi yahut eylemi müdafaa etme ve haklı çıkarma amacına hizmet etmektedir. Diğer bir kısmı ise belirli bir düşmana saldırmayı yahut meşruiyetini yok etmeyi amaçlamaktadır. Modern bir terimle ifade edilecek olunursa, bu tür hikâyeler ve uydurmalar propaganda olarak tanımlanabilir.⁷⁰ Peki, bu mit, düşmanları tarafından değil de bizzat Müslümanlar tarafından ortaya atılıp yayıldıysa, buradaki amaç ne olabilir? Hikâyenin tamamıyla bu dönemde uydurulmuş olması mümkün değildir. Muhtemelen o dönemde bu efsaneyi kullananlar, mevcut folkloru benimsemiş ve uyarlamışlardır. Bu yoruma göre, efsaneyi anlatanların mesajı Halife Ömer'in bir kütüphaneyi yok ettiği için barbar olduğu değil, aksine onun onayının bir kütüphaneyi yok etmeyi haklı gösterebileceğidir. Böylece, birçok

⁶⁷ Terzioğlu, a.g.e., s. 427.

⁶⁸ Terzioğlu, a.g.e., s. 423.

⁶⁹ Mansur, a.g.e., s. 23-39.

⁷⁰ Lewis, a.g.e., s. 215.

kez olduğu gibi yine İslam'ın ilk dönem kahramanları daha sonraki Müslüman propagandacılar tarafından, muhtemelen göz yumacakları eylem ve politikalarını meşru göstermek için kullanılmak üzere uydurulmuştur.⁷¹ Öte yandan, İskenderiye Kütüphanesinin Araplar tarafından yok edildiği efsanesi ise uydurma bir belgeyle bile desteklenmemiştir. Bu sebeple, bu efsanenin neye hizmet ettiği merak edilebilir. Bu hikâyeyi, Halife Ömer'i kütüphane yok eden biri olarak göstererek İslam'ın iyi adını karalamak için düşman unsurlar tarafından uydurulmuş bir anti-İslami propaganda olarak görülebilir. Fakat bu açıklama en az efsanenin kendisi kadar mantıksızdır. Zira hikâyenin orijinal kaynakları, anlatısını bir Müslüman yazardan kopyalayan Suriyeli Hıristiyan Bar Habreus hariç, Müslüman'dır. Bu sebeple bu mitin yaratılışı değil aksine yıkılışını izah eden Lewis; "18. yüzyıldan günümüze kadar bu hikâyeyi mantıksız bulup reddeden ve böylece Halife Ömer ve ilk dönem Müslümanlarını bu iftiradan temize çıkaran Avrupalı oryantalistlerin başarısıdır"⁷² diyerek bir taraftan Batı tarihçiliğinin objektifliğini kanıtlamaya çalışırken diğer taraftan da Müslüman toplumun konu ile alakalı haklılığını ortaya çıkarmıştır. Yine ülkemizin önemli tarihçilerinden İlber Ortaylı, İskenderiye Kütüphanesinin Müslümanlar tarafından yakılması konusunda "Kuşkusuz bu bir yalandır ve Rönesans sonrası eski dünyanın kaynaklarına saygı ve yakınlık arttıkça, doğrular aleyhine böyle uydurmalar çoğalmıştır"⁷³ demiştir. Ayrıca kitap yakma hadiseleri daha çok İslam dünyasına iki taraftan saldıran Haçlı ve Moğolların yaptığı bir eylemdir. Haçlı orduları Trablusşam'a girdiklerinde burada bulunan kütüphaneyi yakmışlardır. Hâkim b. Nasır devrinde Kurtuba'da yetmiş umumî kütüphane bulunmaktadır. Kurtuba sarayındaki kütüphanede ise dört yüz bin cilt eser olduğu düşünülmektedir. Endülüs'ü Müslümanların elinden alan İspanyollar bir milyon cilt kitabı papazlar nezaretinde meydanlarda yakarak mahvetmişlerdi. Moğollar ise Bağdat'taki kütüphaneyi Dicle'ye atmışlardı.⁷⁴ Zira İslam fetihleri sırasında, çok sayıda eser Arapçaya çevrilerek insanlığın hizmetine sunulmuştur. Antik dönem ve İslamiyet'ten önceki bilimsel ve kültürel eserlerinin ayakta kalmasında ve çoğunun mevcudiyetinde en büyük katkı Müslümanlarındır.⁷⁵ Bilhassa 19.

⁷¹ Lewis, a.g.e., s. 216.

⁷² Lewis, a.g.e., s. 215.

⁷³ İlber Ortaylı, "İskenderiye Kütüphanesi", *Türk Kütüphaneciliği*, c.20, S. 1, 2006, s. 85.

⁷⁴ Azimli, a.g.e., s. 182-183.

⁷⁵ Güçlüay vd., a.g.e., s. 355.

yüzyıldan beri ilimler ve sanat tarihinde kaydedilen gelişmeler, Oryantalistlerin gayretli çalışması neticesinde, bugün artık Avrupa'da Rönesans ve Reform hareketlerin doğuşunda, Bizans'ın değil de İslâm medeniyetinin en büyük rolü oynadığı ortaya çıkmıştır. Avrupa'da İslam medeniyeti zenginliklerinin tesirleri etkili olmuş; tıp, matematik, astronomi, kimya, fizik, mimarlık ve denizcilik alanında Avrupa'da gelişmelere sebep olmuştur.⁷⁶ Aristoteles,⁷⁷ Hipokrat,⁷⁸ Galen⁷⁹ gibi birçok antik devir düşünürlerinin fikirleri, Avrupa'da, İslam eserlerinden yapılan tercümelerle tanınmıştır.

4. MÜSLÜMAN DÜNYASININ İLİME VERDİĞİ ÖNEM

Müslüman ve yabancı kaynaklardaki kütüphane yakma uygulamaları eğer doğru olsaydı İslam'ın bilime, fenne karşı olduğu düşünülebilir hatta yapılan bu suçlamaların haklılık payının olduğu kabul edilebilirdi. Fakat İskenderiye Kütüphanesi'ndeki kitapların yakılma hadisesinin, daha sonraki bilimsel araştırma ve incelemeler sonucunda asılsız olduğu, söz konusu kütüphanenin İslam fethinden çok önce tahrip edildiğini, iddiaların tarihi gerçeklerle uyuşmadığını ifade etmiştik.⁸⁰ Oysaki İslam medeniyetleri tarihine baktığımızda, Müslümanların beşerî ilimlere karşı olmadığı hatta bu tür ilimlere teşvik edildiklerini görmekteyiz. İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren, Kuran'ın ve Hz. Peygamber'in ilim hakkındaki ifadeleri Müslümanlar tarafından bilinmekte ve halk arasında dilden dile aktarılmaktaydı. Hatta bu ifadeler bugün bile halk arasında kullanılmaktadır. Bunlardan bazıları şöyledir: "Allah'tan gereği gibi korkanlar ona saygı duyanlar ancak âlimlerdir"⁸¹, "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Bunu ancak akıl sahibi olanlar anlar",⁸² "İlim, müminin yitik malıdır, nerede bulursa alır",⁸³ "İlim talep etmek ve öğrenmek her Müslümana farzdır, ilim Çin'de de olsa gidip alınız."⁸⁴ Bu tür

⁷⁶ Mehmed Şemseddin Günaltay, *Antik Felsefenin İslam Dünyasına Giriş Yolları ve Şekilleri*, ARK Kitapları, İstanbul, 2020, s. 69-83.

⁷⁷ Aristoteles, M.Ö. 384-322.

⁷⁸ Hipokrat, M.Ö. 460-370.

⁷⁹ Galen, M.S. 129-216.

⁸⁰ Zeydan, a.g.e., s. 63.

⁸¹ Fatır Süresi, 28. Ayet.

⁸² Zümer Süresi, 9. Ayet.

⁸³ Tirmizi, İlim 19; İbn Mâce, Zühd 17; Tirmizi, 9. yüzyılda yaşamış hadis bilgini. Kütüb-i Sitte denilen muteber altı hadis kitabından Sünen-i Tirmizi'nin yazarıdır M.S. 824-892. İbn Mâce Hadis âlimi ve hafızıdır. Kütüb-i Sitte olarak bilinen, en güvenilir altı büyük hadis kitabından biri olan es-Sünen'in yazarıdır M.S. 824-887.

⁸⁴ Mustafa Genç, "İlmi Çin'de de Olsa Talep Edin, Çünkü İlim Talep Etmek Her Müslümana Farzdır Rivayetinin Sened ve Metin Analizi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 23, S. 43, Sakarya, 2021, s. 3.

örnekleri çoğaltmak mümkündür. Zira Kuran ayetleri ile birlikte Hz. Peygamber'in tavsiyeleri, söz konusu beşerî ilimlere olan ilgiyi artırmış ve Müslümanlar tarafından öğrenilmeye çalışılmıştır. Bu düşüncenin İskenderiye Kütüphanesi'ni yaktırarak tahrip ettirdiği rivayet edilen ikinci halife devrinde de devam ettiğini görüyoruz. Hz. Ömer'in halifeliği döneminde Roma ve Sâsânî Devletleri ile olan münasebetlerinden dolayı birçok noktada etkileşim gerçekleşmiş, köklü ve kadim kültürlerin silinip yok edilmesi yerine, halife tarafından istişarelerde bulunularak bu medeniyetlerin askerî, idarî, siyasî ve ekonomik alandaki bilgilerinden ve tecrübelerinden yararlanılmış, İslam Devleti'nin gelişmesinde ve yeni müesseselerin⁸⁵ kurulmasında önemli etkileri olmuştur. Dolayısıyla, Hz. Ömer'in, ifade edildiği üzere beşerî ilimlere karşı olmadığı gibi aksine bizzat halife tarafından bunun teşvik edildiği, yabancı kültürlerdeki bilgi, birikim ve tecrübeler ne ölçüde değer verdiği yaptığı icraatlarda açıkça gözükmemektedir.

İslam'ın ilk dönemlerinden Emeviler'e kadar, öncelikle fütuhat ve devlet teşkilatı gibi birinci derecede önemli işlerle meşgul olduklarından bilimsel faaliyetler, kültürel araştırmalar ve incelemeler ikinci planda kalıyordu.⁸⁶ Bilimsel faaliyetlerin ilkinin Emeviler döneminde Muaviye'nin⁸⁷ torunu olan Halid-ül Hâkim'in kimyaya olan ilgisinden dolayı Yunancadan Arapçaya kitapların çevirilerinin⁸⁸ yapılmaya başlandığı kaynaklarda ifade edilmektedir. Abbasiler dönemine gelindiğinde ise yeni bir başkent kurulmasından sonra önemli bilim adamlarının da Bağdat'a davet edilmesinin ardından Hint, Yunan, Mısır, Çin coğrafyasına kadar birçok bölgeden kitapların getirilip hızlı bir şekilde çevrilip tercüme edilmesine ve bilimsel gelişmelerin doğmasına sebep olduğu görülmektedir. Abbasiler döneminden itibaren Yunanca, Farsça, Süryanice ve Kıptice gibi dillerden Arapçaya çeviriler yapılması, Yunan, Fars, Hint, Mısır biliminin, kültürünün, sanatının, düşünce yapısının İslam dünyasına intikalini sağlar.⁸⁹ Halife El-Memun⁹⁰ Bağdat'ta Beytü'l-Hikme'yi kurarak bütün Yunan biliminin ve felsefesinin kitaplarını orada çevrilip,

⁸⁵ Ömer Sabuncu, "Hz. Ömer Dönemi Kurumsallaşma Faaliyetleri", *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu Kitabı*, c. 1, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Sivas, 2018, s. 227.

⁸⁶ Zeydan, a.g.e., s. 64.

⁸⁷ Muaviye bin Ebu Süfyan, İslam Devleti'nin Hz. Ali'den sonraki halifesi ve Emevi Hanedanı'nın kurucusudur. M.S. 602-680.

⁸⁸ Adıvar, a.g.e., s. 76.

⁸⁹ Mehmet Azimli, *İslam Medeniyet Tarihi*, Bilay Yayınları, Ankara, 2020, s. 168.

⁹⁰ Memun veya Abdullâh Memûn, Babası Hârûn Reşid'den sonra Abbâsî Hâlifesi ilan edilen kardeşi Emin'den sonra 7. Abbâsî halifesidir. M.S. 786-833.

incelemesini ve araştırılmasını emretmiştir.⁹¹ Bizans'a, hatta Hindistan'a kadar kültür elçileri göndererek çevirmeye değer başka yapıtlar olup olmadığı araştırılıp toplamaya çalıştığı kaynaklarda ifade edilmektedir.⁹² Bu çeviriler arasında Harun Reşit⁹³ döneminde Aristoteles'in tüm kitapları, Hipokrat ve Galen gibi ünlü hekimlerin yapıtlarının Arapçaya çevirisini sağlamıştır. Bütün bu bilimler camilerde, medreselerde ve kütüphanelerde okutulurken öte yandan tıbbın ve astronominin öğrenimi için hastaneler ile rasathaneler kurma çalışmalarının yapımı da devam etmiştir.⁹⁴

Bu dönemde bilimsel faaliyetler öylesine ilerlemişti ki eğitim ve öğretim mekânları olarak camiler, hastaneler, kervansaraylar, tekke ve zaviyeler, evler ve benzeri uygun yerler bu merkezler olarak kullanılıyordu. Bununla birlikte eğitim ve öğretim yönünden önemli sayılan Bağdat, Endülüs, Mısır ve Şam'da yüzlerce kütüphaneler kurulmuştur. Söz konusu devirlerde kurulmuş olan kütüphanelerin büyüklük ve önemi aşağıda verilen Tablo 2'de gösterilmeye çalışılmıştır.⁹⁵

Tablo 2. kütüphanelerin büyüklük ve önemi

En Ünlü İslam Kütüphaneleri	Cilt Sayısı
Bağdat'ta Beytü'l-Hikme	100.000
Bağdat'ta Sahur Kütüphanesi	10.000
Kurtuba'da Hakem'in Kütüphanesi	400.000
Kahire Saray Kütüphaneleri	1.000.000
Kahire'de Darü'l-hikme Kütüphanesi	100.000
Trablusşam Kütüphanesi	3.000.000
Maraga Kütüphanesi	400.000

“Dolayısıyla İslam dünyasının bu yenilik hareketlerine karşı Batı da birçok atılım yapmaya başlamıştı. Nitekim bu gelişmelerin mukabilinde Batı'da uyanan ilgi ve alaka, Batı akımını İslam medeniyeti ile temasa zorladı. Müslüman düşünürler felsefi ve bilimsel çalışmalar yapmış birçok konuda

⁹¹ Adivar, a.g.e., s. 76.

⁹² Cemal Yıldırım, *Bilim Tarihi*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2018, s. 87.

⁹³ Ebu Cafer Harun er-Reşid, Beşinci ve en tanınmış Abbasi halifesidir. M.S. 786'da halife olan kardeşi Hâdî'nin ölmesi üzerine halife oldu. M.S. 763-809.

⁹⁴ Azimli, a.g.e., s. 168.

⁹⁵ Zeydan, a.g.e., s. 198-199.

eserler kaleme almışlardı. İslam dünyasında başlayan bilimsel rüzgârdan payını almak isteyen İtalya, İspanya ve Güney Fransa'daki pek çok kişi İslam medreselerine gelerek tahsil görmüş, buralarda matematik, felsefe, tıp ve astronomi okuyarak Avrupa'da açılacak olan üniversitelerin ilk hoca adayları olmaya başlamışlardı. Bu kültürel etkileşim, bin yıllık Hıristiyan kilisesinin, karanlık skolâstik düşüncesinin egemenliğine son verip yeni bir çağın açılmasının kapısını aralayacaktı.⁹⁶

Sonuç olarak İskenderiye Kütüphanesi, hiç kuşkusuz kendi döneminde insanlığın üretmiş olduğu tüm kültürel birikim, tecrübe ve bilimsel verilerin bir araya getirip toplandığı yer olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda eşsiz öneme sahip eserlerin toplandığı söz konusu kütüphanenin yakılıp yıkılması, tüm insanlığın ortak kaybı olarak kabul edilmelidir. Bilimsel çalışmaların yapıldığı bu değerli mekânın yakılmasının Müslümanlara mal edilmesi, kanaatimizce bu bilginin kasıtlı ya da sorgulanmadan nakledilmesinden kaynaklanmaktadır. Elimizdeki verilere dayanarak diyebiliriz ki; İskenderiye Kütüphanesi, Müslümanların şehri fethetmelerine kadar defalarca tahrip edilerek varlığını ve fonksiyonunu yitirip eski görkemini kaybetmişti.⁹⁷ Bu konuda yapılan çalışmalar bize gerek Müslüman gerekse yabancı araştırmacıların büyük bir çoğunluğunun bu yönlü değerlendirmede ittifak halinde olduklarını göstermektedir. Dolayısıyla Müslümanların şehri fethettikleri zaman buradaki kitapları yaktıklarını iddia eden müelliflerin rivayetleri şayet bilinçli olarak yapıldıysa bunda Hz. Ömer üzerinden Müslümanları karalamak amaçlanmıştır. Ayrıca Müslümanlar ilime, bilime karşıymış gibi bir algı oluşturulmak istenmiş ve bir propaganda malzemesi olarak da kullanılmıştır.⁹⁸ Söz konusu rivayetlerin Müslümanlar tarafından aktarılması bir art niyetten kaynaklanmıyorsa da, yanlış bilgilenme ve yanlış yorumlama neticesinde ortaya çıkmış olabileceği ya da dönemin yöneticileri tarafından kendi siyasi çıkarları uğruna kullanılmak istenmiş olabileceği söylenebilir.⁹⁹

İskenderiye Kütüphanesi'ni tahrip ettiği iddia edilen Müslümanların yok olmaya yüz tutmuş kadim bilgileri yeniden yeşertmiş ve kaybolmasının önüne

⁹⁶ H. Ömer Özden, *İslam Felsefesi Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2021, s. 192.

⁹⁷ Umberto Eco, *Antik Yunan*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2018, s. 1078.

⁹⁸ Terzioğlu, a.g.e., s. 419.

⁹⁹ Apak, a.g.e., s. 183.

geçmiş oldukları da unutulmamalıdır. İlk başlarda İslam dünyası, fetihler yoluyla genişlediği topraklarda bulunan bilimsel bulguları öğrenmeye çalışmış, çok geçmeden de bu çalışmaların çevirilerini yaparak önemli bilim insanlarının yetişmesini sağlamışlardır. Bu sayede tıptan matematiğe, astronomiden simyaya pek çok bilim alanında mevcut kayıtları yeniden yorumlayarak dünyada bilginin ve bilimin bayraktarlığını yapmışlardı. Bir zamanlar Mısırlılar, Babilliler ve sonra Yunanlılar bilime öncülük ederken, 9. ve 17. yüzyıllar arasında İslam dünyası her konuda bir adım ileride olmuş ve insanlığa rehberlik etmişlerdir.¹⁰⁰ Müslüman idarecilerin de teşvikleriyle birlikte yeni çalışmaların yapılabilmesi için kütüphane, hastane ve rasathane gibi ilim merkezleri kurmuşlar ve bunun neticesinde yeni buluşların da öncüleri olmuşlardır. Dolayısıyla gösterildikleri kitap yakan, ilime ve tabii bilimlere karşı olan karakterin aksine Müslümanlar, bilginin ve bilimin öncülüğünü yapmış, insanlığın aydınlanmasında önemli katkılarda bulunmuşlardır.

SONUÇ

Verilen bilgiler ve değerlendirmeler ile birlikte adı geçen kütüphane ile alakalı ortaya atılan tarihi iddialar günümüzde asılsız olarak görülmektedir. Özellikle konu ile ilgilenen ve araştırma yapan önemli bilim insanlarının kanaati, İskenderiye Kütüphanesi'nin Hz. Ömer devrinde değil çok daha öncesinden tahrip edildiği yönündedir. Meselenin Müslümanlara mal edilmesi ise “güçlünün haklı olduğu” cümlesinde vücut bulmakta ve siyasi bir görüş olarak ifade edilebilmektedir. Öyle ki günümüz dünyasında yapılan siyasi çekişmeler ve bunun getirdiği ötekileştirme çabaları, İskenderiye Kütüphanesi hadisesinde de kendini göstermekte ve tarihi bir olay mecrasından çıkarılarak kara bir propagandaya dönüştürülmektedir. İslam dünyasını bilimden uzak, yeniliğe kapalı ve yağmacı bir toplum olarak göstermeye çalışan bu tip yakıştırmalar, esasında tarihi gerçeklerin üzerini örttüğü gibi hakiki bilimsel çalışmalara da set çekmektedir. Çalışmada ifade edilen yerli ve yabancı bilim insanlarının görüşleri doğrultusunda bu olayın realitesi belirtildiği gibi söz konusu kütüphane ile ilgili, kütüphanenin Müslümanlar tarafından imha

¹⁰⁰ H. Ömer Özden, “Prof. Dr. Fuat Sezgin ve Geçmişten Geleceğe Türk-İslam Bilimine Katkıları”, *Kırıkkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, Kırıkkale, 2019, s. 21; İlim ve İrfan ve aklın hakikati ile ilgili detaylı değerlendirmeler için bkz. Muhammet Yıldız, *Anadolu'nun Son Dirilişi*, Kutlu Yayınevi, İstanbul, 2022.

edildiği iddiasının asılsız olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmadan ortaya çıkan en önemli esas ise tarihi bir vakanın tarihi tezler ve bilimsel çalışmalar üzerinden araştırılmaya tabi tutulması gerekliliğinin tartışmaya mahal konular için son derece ehemmiyet arz ettiğidir.

TEŐEKKÜR

Makalenin hazırlanmasında bizlere destek olan değerli hocalarımız Öđr. Gör. Muhammet Yıldız ve Arř. Gör. Sevgi Kübra Akdemirel'e teŐekkürlerimizi arz ederiz.

Not: İlk olarak dönem devi şeklinde hazırlanan bu çalışma, uygun görülmesi ile birlikte genişletilerek makaleye vrilmiř, ayrıca yararlanılan kaynaklar dipnot ve kaynakçada eksiksiz bir şekilde belirtilmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- Adivar, Adnan (1980), Tarihte Bilim ve Din, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Apak, Âdem (2003), “İskenderiye Kütüphanesi'nin Akıbeti Üzerine Değerlendirmeler”, İslami Araştırmalar Dergisi, c. 16, S. 1, Ankara.
- Azimli, Mehmet (2018), Dört Halifeyi Farklı Okumak-2 Hz. Ömer, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- Bilim Tarihi, (2018), Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Eco, Umberto (2018), Antik Yunan, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Genç, Mustafa, (2021) “İlmi Çin’de de Olsa Talep Edin, Çünkü İlim Talep Etmek Her Müslümana Farzdır Rivayetinin Sened ve Metin Analizi”, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 23, S. 43, Sakarya.
- Güçlüay, Sezgin - Bamyacı Mehmet Ertan (2018), “Hz. Ömer ve İskenderiye Kütüphanesinin Yakılması İddiası”, Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu, c. 2, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Sivas.
- Gül, Yusuf (1998), Antik Kentler, İzmir, Okullar Yayınevi.
- Günaltay, Mehmed Şemseddin (2020), Antik Felsefenin İslam Dünyasına Girişi Giriş Yolları ve Şekilleri, ARK Kitapları, İstanbul.
- Hamidullah, Muhammet (1981), Hz. Peygamberin Savaşları ve Savaş Meydanları, Yağmur Yayınevi, İstanbul.
- Hitti, Philip (1989), İslam Tarihi, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- İslam Medeniyet Tarihi, (2020), Bilay Yayınları, Ankara.
- Keseroğlu, Hasan Sacit-Demir Güler (2016), “Antikçağda Bilim ve Kütüphane”, Türk Kütüphaneciliği, c. 30, S. 3.
- Lewis, Bernard (2008), “İskenderiye Kütüphanesi'nin Araplar Tarafından Yıkımı: Bir Efsanenin Anatomisi” Library of the Written Word, Volume 3, Boston.
- Mansur, Mahmed (1995), İskenderiye Kütüphanesini Müslümanlar Mı Yaktı? Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Ortaylı, İlber (2006), “İskenderiye Kütüphanesi”, Türk Kütüphaneciliği, c. 20, S. 1.
- Özden, H. Ömer (2021), İslam Felsefesi Tarihi, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- “Prof. Dr. Fuat Sezgin ve Geçmişten Geleceğe Türk-İslam Bilimine Katkıları”, (2019), Kırıkkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi.
- Sabuncu, Ömer (2018), “Hz. Ömer Dönemi Kurumsallaşma Faaliyetleri”, Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Sivas.

Takvim-i Vekayi

Sönmez, Zekiye (2018), “Hz. Ömer'in Arap Yarımadası ve Çevresindeki Hristiyanlarla Münasebetleri”, Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu, c. 2, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Sivas.

Terzioğlu, Aslan (1971), “İskenderiye Kütüphanesi Müslümanlar Tarafından Yakılmamıştır”, Vakıflar Dergisi, S. 9, Ankara.

Watson, Peter (2020), Fikirler Tarihi Ateşten Freud'a, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Yıldırım, Cemal (2010), Bilimin Öncüleri, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, İstanbul.

Yıldız, Muhammet (2022), Anadolu'nun Son Dirilişi, Kutlu Yayınevi, İstanbul.

Yıldız, Nuray (2003), Kalıntılar ve Edebi Kaynaklar Işığında Antik Çağ Kütüphaneleri, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Zeydan, Corci (2016), İslam Tarihi Uygarlıkları, c. 1, İletişim Yayınları, İstanbul.
<http://bede.org.uk/Library2.htm>